

Oryantalist Literatürde Kur'an'ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı Disiplinlerarası Bir Yaklaşım

Dr. Bilal GÖKKİR
SDÜ İlahiyat Fakültesi Isparta
Tefsir Anabilim Dalı
bgokkir@yahoo.com

Discussions on the Origin of the Qur'an in western scholarship became increasingly popular since the 19th century. The topic has an important polemical side but the theories on the study of origin has also a deep root in the general western thought, and particularly in Comparative Study of Religions and Orientalist discourse. In this article, the emphasis was made on the interdisciplinary study of Orientalist literature.

Keywords: Qur'an, Orientalism, History of Religions.

Giriş

Batı İslam Araştırmalarında özellikle 19.yy'dan itibaren İslam ve Kur'an'ın menşe'i tartışmalarında artarak devam eden bir yoğunluk görülür. İslam'ın kendine kaynak olarak öngördüğü vahiy düşüncesine temelde karşı olan Batılı yaklaşım buna alternatif olarak çeşitli teoriler üzerinde durmuş ve bu teori ve düşünceler önemli bir literatür oluşturmuştur.

Alman Yahudilerinden Abraham Geiger'in Yahudi inanç ve uygulamalarının Hz. Muhammed ve dolayısıyla da Kur'an'ın oluşmasında etkilerine vurgu yapan *Was hat Mohammed aus dem Judentum aufgenommen?*¹ adlı çalışması bu literatürün 19. yy daki öncüsü olarak görülür. Geiger'i takip eden Arent Jan Wensinck, *Mohammeden de Joden the Medina*², H. Hirschfeld *Judische Elemente im Koran*³, W. St. Clair Tisdall, *The Original Sources of the Qur'an*⁴, Ch. C. Torrey *The Jewish Foundation of Islam*,⁵ Julian Obermann 'Islamic Origins: A study in Background and Foundation'⁶ ve S. D. Goitein 'Muhammad's Inspiration by Judaism'⁷ adlı çalışmalarıyla İslam'ın oluşmasında Yahudi etkileri' türünden polemik ve teorilere katkıda bulunmuştur. Joseph Schacht'ın İslam Hukukunun kaynağını inceleyen,

¹ Bonn 1833. Eser *Judaism and Islam*, (Madras 1898) adıyla İngilizce'ye çevrilmiştir

² 1908. Eser Wolfgang Behn tarafından *Muhammad and the Jews of Medina* adıyla İngilizce'ye çevrilmiştir (Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1975).

³ 1877

⁴ 1905

⁵ New York 1933

⁶ *The Arab Heritage*, ed. By Nabih Amin Faris, third edition, New Jersey: Princeton University Press at Princeton, 1946.

⁷ *Journal of Jewish Studies*, (1958), c.9, s.149-162.

*The Origins of Muhammadan Jurisprudence*⁸ Sidersky'nin Kur'an'daki kıssaların kaynaklarını inceleyen *Le Origines de Legends Musulmanes dans le Koran*⁹ eserleri de bu türden *origin* çalışmalarıdır.

Yahudiliğe ait elementlerin bizzat Kur'an'daki izlerini 20. yy'ın ikinci yarısında Abraham Katsh, Bakara ve Al-i İmran surelerini analiz ettiği *Biblical and Talmudic Backgrounds of the Koran and Its Commentaries* adlı çalışmasında ele alır. Katsh bu çalışmasında Kitab-ı Mukaddes ve Talmud'un Kur'an ve Kur'an yorumuna yani tefsir literatürüne olan etkileri üzerinde durur.¹⁰

Diğer taraftan J. Wellhausen *Reste Arabischen Heidentums*,¹¹ H. P. Smith *The Bible and Islam*,¹² Tor Andrae, *Der Ursprung des Islams und das Christentum*,¹³ Richard Bell, *The Origin of Islam in its Christian Environment*,¹⁴ ve Karl Ahrens, *Muhammad als Religionsstifter*¹⁵ adlı eserleriyle İslam'ın Hristiyanlıktan doğduğu düşüncesini işlemektedirler.

Orijin incelemelerinde John Wansbrough ve onun öncülük ettiği ekol farklı bir yaklaşım getirecektir. Ancak bu yaklaşım, farklılık kadar Batı oryantizm içinde bir açmazın da öncüsü olduğundan ana akım Oryantalist araştırmalarda bir nevi şaz ve istisna olarak değerlendirilip şimdilik dışarıda bırakılmış görünmektedir.

Yayınladığı *Qur'anic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*¹⁶ ve *The Sectarian Milieu: Content and Composition of Islamic Salvation History*¹⁷ adlı iki eseri ile Kur'an'ın kaynağı tartışmasına oldukça farklı bir yaklaşım getiren John Wansbrough bu eserlerinde, ana oryantalist akımın kullandığı *historical-philological* yaklaşım yerine İslam kaynaklarına *literary* yaklaşmayı öngörüp uygulamıştır. Bu nedenle '*traditionalists*' (=gelenekselci) diye adlandırılacak diğer yaklaşıma karşı Wansbrough'nun başını çektiği ekol '*revisionists*' (=revizyonist) olarak adlandırılacaktır.¹⁸

Wansbrough o güne kadar geleneksel İslam literatüründe öngörülen ve Batılı oryantalistlerce de benimsenerek genel kabul gören kronolojik yapıyı reddetmekle kalmaz, Kur'an'ın ilk hicri asırda ve Hz Muhammed döneminde meydana geldiğini öne süren bu geleneksel düşüncenin sorgulanması gerektiğini de savunur. Nitekim Wansbrough'ya göre Kur'an iddia edilenin aksine İslam'ın 2. yy'ında ortaya çıkmış ve ortaya çıkmasında ise Yahudi Müslüman polemiki etkili olmuştur. Diğer bir ifade ile ona göre Kur'an geleneksel İslam inancında belirtildiği ve oryantalistlerce de benimsendiği gibi Hz. Peygamber döneminin değil, ondan 2 asır sonrası dönemin ürünüdür. Dolayısıyla da Oryantalist argümanda ifade

⁸ Oxford 1950

⁹ Paris 1933

¹⁰ Abraham I. Katsh (1954) *Judaism in Islam- Biblical and Talmudic Backgrounds of the Koran and Its Commentaries, Suras II and III*, New York: New York University Press.

¹¹ Berlin 1897.

¹² New York 1897.

¹³ Upsala 1926. Eserin Fransızca versiyonu *Les Origines de L'islam et la Christianisme* (Paris 1955)

¹⁴ London 1926.

¹⁵ 1935.

¹⁶ Oxford 1977

¹⁷ Oxford 1978

¹⁸ Geniş bilgi için bkz: J.Koren- Y. D. Nevo, (1991), 'Methodological Approaches to Islamic Studies' *Der Islam*, c.68.

edildiğinin aksine Hz. Peygamberin bir eseri olmayıp sonraki dönem Müslüman-Yahudi polemiklerinin ürünüdür. Ortaya çıkan bu eser de Kur'an adıyla geriye dönük olarak (= *retrospectively*) Hz Muhammed'e atfedilmiştir. Bütün bunların gerçekleştiği bölge ise Wansbrough'ya göre Mekke ve Medine'nin de içinde bulunduğu Hicaz değil, bugünkü Irak topraklarının da kapladığı Kuzey Arabistan ve Mezopotomya bölgesidir.

Wansbrough'nun kendi öğrencilerinden John Burton hariç diğerlerinin de aynı yaklaşımı sürdürdükleri görülür. Bunlardan Andrew Rippin bilhassa Kur'an'la ilgili çalışmaları ile önemli bir yere sahip olup yukarda adı geçen eserlerinde oldukça ağır ve anlaşılmasız bir dil kullanan Wansbrough'nun bir nevi tercümanı gibi hareket eder. Wansbrough'nun öğrencisi olarak Norman Calder İslam kaynaklarına yönelik benzer şüpheli yaklaşımı İslam Hukuku alanında sürdürürken yine bir diğer öğrencisi Gerald Hawting ise İslam Tarihi araştırmalarında Wansbrough'nun yolunu takip eder.

Geleneksel İslam Tarihçiliğine ve bu kronolojik anlayışa benzer -fakat Wansbrough'dan bağımsız- diğer bir şüpheli yaklaşım yine aynı dönemde Patricia Crone ve Micheal Cook'tan gelmiştir. Bu ikili, kaleme aldıkları *Hagarism: the Making of the Islamic World*, (Cambridge 1977)¹⁹ adlı eserleriyle ilk dönem İslam tarihini yeniden yapılandırma ve farklı bir kronolojik yaklaşım getirmeye çalışmışlardır.

Genel Oryantalist akım içinde Wansbrough ve taraftarlarının ilk dönem İslam Tarihine şüpheli yaklaşımları pek rağbet bulmuş gözüküyor. Wansbrough gerek Müslüman, gerekse Oryantalist araştırmacılarca hipotezini ikna edici delillerle ortaya koymadığı yönünde eleştiriler almıştır.²⁰

Buraya kadar verdiğimiz literatür ile Kur'an'ın ve dolayısıyla da İslam'ın kaynağı meselesinin öncelikle İslam'a yönelik Batı Hıristiyan polemiklerinde önemli bir yeri olduğunu görmüş olduk. Ancak biz İslam ve Kur'an üzerine yapılan bu tür kaynak araştırmalarının genel Batı düşüncesinde özellikle 19.yy' da yer alan *origin* incelemelerinin bir parçası olduğu ve disiplinlerarası bir boyutu bulunduğu düşüncesinden hareketle yazımızda konunun disiplinlerarası bir incelemesine yer verdik. Özellikle iki disiplin üzerinde durduk

1. Mukayeseli Dinler Tarihi
2. Oryantalizm

Bu örnekten yola çıkarak Batılı oryantalist çalışmaların sadece polemik boyutuyla incelenmesinin yeterli olmayacağı ve disiplinlerarası incelenmesinin daha sağlıklı sonuçlar doğuracağı kanaatindeyiz.

Origin Araştırmalarında Evrimci Anlayışın Etkileri

Yukarıda vurguladığımız gibi Batı' da 'origin' çalışmaları geniş bir literatür oluşturmaktadır ve bu genel literatürün bir parçası olarak İslam ve Kur'an ile ilgili origin araştırmaları da ortaya çıkmıştır. W. Montgomery Watt 20. yy'ın

¹⁹ Cambridge 1977. Ayrıca bkz. Cook, (1981), *Early Muslim Dogma, a Source Critical Study*, London; Crone, (1987), *Meccan Trade and the Rise of Islam*, Princeton.

²⁰ Manzoor, S. Parvez, (1987), 'Method Against Truth-Orientalism and Qur'anic Studies', *Muslim World Book Review*, c.7/4, s.44.

başlangıcında Batı Oryantalizminde Kur'an ifadelerinin kaynaklarını keşfetme çabasında haddinden fazla bir ilginin olmasına dikkat çekerek bunda 3 önemli neden görür:

Birincisi Darwinci evrim teorisinin etkileri, ikincisi İlk dönemde İslam'ın Yahudi-Hıristiyan kültürel coğrafyasında doğmuş olması, üçüncüsü İslam'ın Yahudi ve Hıristiyanlık'la Kur'an'ın da aynı şekilde bu dinlerin kutsal metni Kitab-ı Mukaddes ile dini ve entellektüel bağları.²¹ Şüphesiz son iki neden yani İslam'ın Yahudi-Hıristiyan dünya ile olan kültürel ve coğrafi yakınlık ve ikinci olarak dini entellektüel bağları Batı ortaçağından bu yana bilinen ve kullanılan argümanlardır. O halde 20. yy'da *origin* literatüründeki artmanın asıl nedeni Darwinci-evrimci atmosferin bu argümana hız ve enerji vermiş olması diye düşünülebilir.

Batı'da Evrimci düşüncenin her bilim dalında moda halini aldığı 19.yy da din, dil, sanat, felsefe gibi pekçok alanda *origin* çalışmalarının yansımalarının olduğu görülür. Evrimci düşünce aslında o dönem atmosferinde bulunmakta olan bir yaklaşım tarzıyken Darwin *Natural Selection* (= *Tabii Seleksiyon*) teorisi ile evrimci düşünceye büyük bir katkıda bulunmuş ve evrimci düşüncenin daha sonraki dönemlerde bilhassa sosyal bilimlere etki etmesinde önemli rol oynamıştır. Bu ilimlerin başında din olgusuna Darwinci Antropolojik yaklaşımı benimseyen Dinler Tarihi gelir. Evrimci anlayış Dinler Tarihi disiplinine kısa zamanda etki etmiş ve dinin menşesine dair teori ve tartışmalara damgasını vurmuştur.

Tarihin 'ilkel' den 'gelişmiş' e doğru bir süreç şeklinde anlaşılmaya başlandığı 19. yy. Batı düşüncesinde her sahada orijin araştırmaları başlamış, dinin, sosyal hayatın, dilin, vb. ilk şekli yani *origin'i* ilim adamlarının üzerinde ısrarla durduğu en önemli konular halini almıştı. Hemen her alanda döneme ait yayınların başlıklarında en çok *origin, development ve growth* vb. evrime ait terimler göze çarpar olmuştur.

Origin meselesi dile getirildiğinde şüphesiz akla ilk gelen isim *Origin of Species* (1859) yani *Türlerin Menşesi* adlı eseriyle teoriye damgasını vuran Charles Darwin olacaktır. Darwin'in ismi evrim teorisi ile adeta özdeşleşmiştir. Pek çok çağdaş aynı teori üzerinde durmasına rağmen Darwin'in *Natural Selection* (Tabii Seleksiyon) teorisi evrim teorisine damgasını vurmuş ve teoriyi kendisine mal etmiştir. Bu nedenle onunla aynı doğrultuda evrim düşüncesini savunan Fransız Jean-Baptiste Lamarck, İngiliz Richard Chambers ve Herbert Spencer gölgede kalmıştır. Darwin evrim teorisini tek başına sahiplenemese de evrimci anlayışı *Tabii Seleksiyon* teorisi ile başarıya ulaştırmak tek başına ona nasip olmuştur. Başlangıç noktası Biyoloji olan Evrim teorisi sosyal bilimlere de ilham kaynağı olmuştur.

19. yy. *origin* çalışması her alanda popülerlik kazanmış dinin, toplumun ve dilin kaynakları sorgulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda müzikten sanata mimariden felsefeye her şey *origin* perspektifinde incelenir olmuştur.

Her ilim dalı kendi *origin* literatürünü zenginleştirirken aynı zamanda terminolojisini de üretmekteydi. Bu anlamda gelişmiş toplumların ilkel biçimlerini incelerken Sosyoloji'de *clan* ve *tribes* terimleri, öte yandan dinin ilk şekli tartışılırken Antropoloji'de, daha sonra da Dinler Tarihinde *totemizm, animizm* ve

²¹ Watt, (1970), *Bell's Introduction to Qur'an*, s.184.

mana terimleri sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Öte yandan Dilbilimde kelimelerin *origin*ini inceleyen etimolojinin yine bu dönemde popülerite kazanması da bir rastlantı değildir.

İnsanlığın, *teolojik* ve *metafizik* dönemleri geride bırakarak *pozitivist* döneme girdiğini iddia eden pozitivist düşüncenin öncüsü Auguste Comte'a (1798-1857) göre din bu tarih anlayışında sadece ilkel bir dönemi temsil etmekteydi.²² İşte pozitivist ve evrimci yaklaşımın yan ürünü olan ve 'ilkel toplumların sosyolojisi' diye tanımlanan Antropoloji de bu dönemde gelişme göstermiştir. Dinin doğruluk ya da yanlışlığı meselesiyle ilgilenmeyen antropolojik yaklaşımda din 'vahyedilmiş doğrular bütünü olmaktan çıkıp gelişme gösteren bir organizma halini almıştır'²³

Dinin Kaynağı ve İlkel Din Teorileri

Dinin , bazı inanç ve pratiklerin menşei üzerindeki spekülasyonlar 18. yy'da başlamıştı. David Hume, *Natural History of Religion* (1755) adlı eserinde korku, intikam ve mutluluk vb. duyguları dinin hayat bulmasında önemli bir kaynak olarak görür.

Öte yandan yine aynı dönemlerde Charles de Brosses ise *Du Culte des Dieux Fetiches* (1760) adlı eserinde ilkel insanın dini olarak '*fetishism*' üzerinde durmaktadır. Bergie *L'Origine des Dieux de Paganisme* (1967) *animizm* teorisinin temellerini atmış fakat çok sonra Edward Burnett Taylor (1832-1917) *Research into the Early History of Mankind* (1865) ve *Primitive Culture* (1871) adlı eserlerinde kendi *animizm* teorisini geliştirmiştir. Taylor'ın ilim halkasında yer alan iki önemli dinler tarihçisi Andrew Lang (1844-1912)²⁴ ve Robert R. Marett (1866-1943)²⁵ dinin menşei tartışmasında *mana* teorisini ortaya atmışlardır.

Dinin kaynağına yönelik bu teoriler hernekadar kendi dönemlerinde rağbet görseler de daha sonra ciddi eleştiriler alacaktır. Evans ve Pritchard bu teorileri ortaya atarak ilkel insanın din düşüncesini masa başında anlamaya çalışan bu teorisyenlere yönelik şu sözleri oldukça anlamlıdır:

Avebury, Frazer ve Marett gibi adamlar sıradan bir İngiliz işçinin ne düşündüğüne ve ne hissettiğine dair bile çok az bir fikre sahipken hiç karşılaşmadıkları ilkel insanların nasıl bir his ve düşünce içinde olduklarına dair daha az bir fikir sahibi olmaları pekte şaşırtıcı olmasa gerektir.²⁶

Şüphesiz bu teorilere temel teşkil eden çalışmaların en önemli hammaddesi ilkel toplum ve din diye tanımlanan Asya ve Afrika coğrafyasından sağlanmaktaydı. Batı bir yandan kendi dışındaki bu bölgelerde ilkel tabir ettiği din ve toplum biçimlerini evrimci düşünceyle yorumlayıp belli bir yere oturturken diğer yandan da bu din ve toplumlardan elde ettiği ilk elden malzemelerle de kendi inanç ve toplum sistemini de yorumlama çabası içindeydi. İlkel dinler ve toplumlar üzerine yapılacak araştırmaların mevcut gelişmiş din ve toplumların

²² August Comte'un pozitivist teorileri şu eserlerinde işlenmiştir: *Cours de Philosophie Positive* (1830-42); *Catéchisme Positiviste* (1852); *Système de Politique Positive* (1855-1858).

²³ Sharpe (1991), *Comparative Religion*, s.48

²⁴ *Custom and Myth*, 1884; *The Making of Religion*, 1900; *Myth, Ritual and Religion*, I-II, 1899.

²⁵ *Threshold of Religion*, 1902.

²⁶ Evans-Pritchard, (1965) *Theories of Primitive Religion*, s. 108.

yapısı ve genel karakteri konusunda fikir vereceği düşüncesi ile hareket eden Batı, sömürge bölgelerinde sadece üretim ve endüstrisi için hammadde değil entelektüel üretim ve gelişmesi için de hammaddeyi buralarda aramıştır. Bu nedenle Avrupa'nın yaptığı coğrafi keşifler ve sömürge hareketi sadece ekonomik açılımlarla kalmayıp entelektüel ve bilimsel açılımları da beraberinde getirmiştir.

Karşılaştırmalı Dinler Tarihinde Origin Saplantısı

Mircea Eliade gerek Dinler Tarihindeki bu tür çalışmaları gerekse tarihin diğer alanlarındaki bu evrimci anlayışla *origin* tespit çabasını 'Origin saplantısı' şeklinde adlandırır. Bu dönemde bütün Batı tarihçilerinde bir *origin* saplantısı olduğunu belirten Eliade bir şeyin 'köken ve gelişmesi' nerdeyse bir *cliché* halini almıştır der ve kendi sahalarında önemli yeri olan önde gelen ilim adamlarının da dilin kaynağı, toplumun kökeni, sanatın, Hind-Avrupa ırklarının vs. kökenine dair yazdıklarını ifade eder.²⁷

Gerçekten de Evrim teorisinin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi araştırmalarındaki etkisi o kadar yoğun görülür ki Sharpe'in ifadesiyle daha ilk dönemlerden başlamak üzere 'Darwin'in hipotezleri karşı konulması nerdeyse imkansız'²⁸ hal alır. Nitekim evrimci yaklaşımın disiplin üzerindeki etkilerini rahatlıkla itiraf edecek olan dönemin Dinler Tarihçilerinden Moulton evrimci anlayışı 'her bilgi birimine üflenen yeni bir ruh' (*new spirit*) şeklinde algılamıştır. Gelişme ve evrim her alanda arzulan bir yaklaşım seklidir diyen Moulton'a göre evrimci anlayış her düşünce alanını işgal etmiş, dil, tarih ve kurumlar da tıpkı biyoloji ve fizik gibi bu yeni metodun hedefi olmuştur.²⁹

Moulton'un 'yeni ruh' diye sözünü ettiği evrimci yaklaşımdan kaçma imkansız olduğundan 'dinin ilk menşei politeizmdir' tezine karşılık 'monoteizm' tezini ispata çalışan Robertson Smith gibi Dinler Tarihçiler bile kendilerini bu saplantıdan kurtaramamışlardır. Nitekim, Smith'in eserine takdim yazan Stanley Cook, Smith'in argümanlarının mevcut evrimci teorilerden etkilenmesinin çalışmanın yapısından kaynaklandığını ifade etmektedir.³⁰

Aynı şekilde Malefijt Mukayeseli Dinler Tarihinin bir disiplin olarak hedef ve çalışma alanını ifade ederken evrimci düşüncenin Dinler Tarihi araştırmalarının merkezine oturduğu ipuçlarını da bize verecektir.

Bu yeni disiplin [Mukayeseli Dinler Tarihi] üç amaca sahiptir. Farklı din ve mitlerde mevcut ortak elementleri analiz etmek; dinin evrim ve gelişimini araştırmak; dinin *origin*'ini bulmak³¹

Malefijt'in kendince Dinler Tarihine göstermiş olduğu üç hedef irdelendiğinde bunu tek amaca indirgemenin mümkün olduğu görülür. Sözü edilen ilk iki hedef yani 'farklı din ve mitlerde mevcut ortak elementleri analiz etmek' ve 'dinin evrim ve gelişimini araştırmak

²⁷ Eliade, (1969), *The Quest*, s.44.

²⁸ Sharpe (1991), *Comparative Religion*, s.47

²⁹ Moulton (1911), *Religion and Religions*, s.6-7

³⁰ Cook, Stanley (1927) 'Introduction' to W. Robertson Smith, *The Religion of the Semites*, p.XLVIII.

³¹ Malefijt, Annemarie De Waal, (1968), *Religion and Culture An Introduction to Antropology of Religion*, s.43.

aslında 'dinin *origin*'ni bulmak' için birer metot olmaktan öte birşey değildir.

Batılı Polemik olarak Origin Araştırmaları

Özellikle Mukayeseli Dinler Tarihi çalışmalarında yer bulan *origin* araştırmalarının Hristiyan polemiği için önemli roller oynadığı görülür. Bilimsel bir disiplin olarak Batı'daki Dinler Tarihi'nin ilk ve oldukça kapsamlı tarihçesini yazan Louis H. Jordan'ın bu disipline getirmiş olduğu tarif bize üç şeyi açıkça göstermektedir: Birincisi Darwinci evrim teorisinin bu alandaki derin etkileri, ikincisi din araştırmalarındaki *origin* saplantısı üçüncüsü ise bu disiplinin ve *origin* araştırmalarının Hristiyan polemiği ile olan bağlantısı.

Jordan'ın Dinler Tarihi tanımını birlikte okuyalım:

... science which compares the origin, structure and characteristics of the various Religions of the world with the view of determining their genuine agreements and differences, the measure of relation in which they stand one to another and their relative superiority and inferiority when regarded as types.³²

Burada Jordan'ın kullandığı göze çarpan en önemli ifadelerden birisi de *superiority –inferiority* ikilisidir. Bu disiplin baştan beri tarafsız objektif incelemeler sunma iddiasının aslında ilk dönemlerde pek fazla önemsenmediği aksine Hristiyan ve misyoner gayelere hizmet ettiği söylenebilir.

19.yy'ın sonlarıyla 20.yy'ın başlarında Dinler Tarihi Hristiyan misyonu, tebliği ve Hristiyanlığın yayılması için nasıl kullanılabilir sorusuna cevap için dönemin Dinler Tarihçilerinin oldukça ciddi bir hırs ve gayret içinde oldukları görülür. Bu Batılı Dinler Tarihçilerine bir örnek olarak verebileceğimiz Frank Byron Jevons eserinin hemen daha ilk kısmında bu amaçla kendince önemli gördüğü taktikleri de misyoner okuyucusuna sunduğu bilinmektedir.³³

Yakın zamanda, İngilizce'de yayınlanan iki eser de aslında *origin* tartışmasının ne denli İslam'a yönelik Batı polemiğinin bir parçası olduğunun ve bu konunun, moda ifadeyle söylersek, 21. yy'ın eşliğinde bile hala canlı tutulduğunun açık bir delilidir. Her iki eser de 'İbn Warraq' takma adlı bir şahıs tarafından kaleme alınmış daha doğrusu derlenmiştir. İlk kitap *The Origins of The Koran*.³⁴ adıyla, ikincisi ise *The Historical Muhammad*³⁵ adıyla yayınlanan bu kitapların polemik amaçla derlendiğini içindeki yazılara bakmadan 'İbn Warraq' takma adlı editörün daha önsözdeki üslubundan anlamak mümkündür. Kitaplarda derlenen yazıların yazarları daha çok 20.yy.da bilinen Oryantalistlerdir. Abraham Geiger, Theodore Nöldeke, Leone Caetani, Joseph Schacht, David Margoliouth, W. St. Clair-Tisdall, Charles C. Torrey, Arthur Jeffery ve Andrew Rippin bunların başında gelir.

³² Jordan, (1905), *Comparative Religion*, s.63.

³³ Bkz., Frank Byron Jevons, (1908), *An Introduction to the Study of Comparative Religion*, s.1-33.

³⁴ Ibn Warraq (ed. Tarns.) (1998), *The Origins of The Koran, Classic essays on Islam's Holy Book*, New York: Prometheus Books.

³⁵ Ibn Warraq (ed. Tarns.) (2000), *The Quest for the Historical Muhammad*, New York: Prometheus Books Murad Wilfried Hoffmann'ın, bu çalışmanın polemik yönünü ortaya koyan yazısı için bkz. *The Muslim World Book Review*, 2002 c.22/2 s.19-21.

Batı İslam araştırmalarında İslam'a yönelik *origin* tartışmalarında s3zkonusu dini-teolojik polemikler 3nemeli rol oynayacak ve, Batılı *origin* saplantılarına 3nemeli eleştirilerde bulunan Watt'ın ifadesiyle, bu yaklaşım Kur'an'ı hi3bir orijinalliği ve aşaleti olmayan, diğerlerinden 3ok az bir farklı değeri haiz, Yahudilik, Hristiyanlık³⁶ ya da Kitab-ı Mukaddes'ten kaynaklanan fikirlerin k3t3 bir derlemesi³⁷ olarak g3recektir.

Oryantalizm ve Origin

Oryantalizm'in en ciddi eleştirilerine imza atan Edward Said'in Oryantalizm'e getirdiği en 3nemeli eleştirilerden biri de Batı'nın bu *origin* saplantısına olmuştur. Batı Oryantalist d3ř3ncenin Doğuyu ve Doğuya ait değerleri her zaman Batının bir benzeri, bir 3yk3nmesi olarak g3rd3đ3ne dikkat 3eken³⁸ Said'e g3re Batı'nın bu tavrı sadece İslam'a veya Arap k3lt3r3ne has bir tavır değildir. Arap, M3sl3man, Hintli ya da 3inli olsun Doğu daima Batı'ya ait bir *original'ın repetitious pseudo-incarnation'ı* yani kopyası, 3yk3nmesi olmaktan 3te ge3emez.³⁹

Said Oryantalizmin bu kendini beğenen (= *narcissistic*) tavrında tarihi s3re3 3inde pek fazla bir değişimin olmadığı kanatindedir.⁴⁰ Bu nedenle, der Said, 12.yy ve 13.yy da İslam'ı Hristiyanlığın bir sapması olarak g3ren anlayışı ile⁴¹ 20.yy da İslam'ı Aryan medeniyetinin bir sapması olarak değerlendirebilen Doğu uzmanlarını⁴² birarada g3rmek m3mk3nd3r.⁴³

Bir diğer a3ıdan, Said, Batının bu yaklaşımını 'Doğuyu bir Őeyden diğerine d3n3řt3rme s3reci' (= *process of conversion*) olarak değerlendirir. Oryantalizm bu 'd3n3řt3rme s3recini', Said'e g3re, kendisi 3in, kendi k3lt3r3 3in hatta bazı durumlarda Doğu 3in yaptığına inanır.⁴⁴ Oryantalizm'in bu 'd3n3řt3rme s3reci', Said'e g3re, belli bir disiplin 3inde ger3ekleşir: 3ęretimde belli bir yere sahiptir; dernekleri, s3reli yayınları, geleneği, terminolojisi ve retoriği vardır. B3t3n bunlar basit bir Şekilde Batının hakim politik ve k3lt3rel değerleriyle bağlantılıdır ya da bunlar tarafından beslenmektedir.⁴⁵

Oryantalizm bu 'd3n3řt3rme s3recini' ger3ekleştirmede kendinde gerekli

³⁶ Watt, (1969), *Islamic Revelation*, s.44.

³⁷ Watt, (1968), *What is Islam?*, s.12. Watt'ın orjinal ifadesi Őyledir: 'This scholarly procedure was sometimes abused and made the basis of depreciatory judgement on what the scholar disliked. Thus it was sometimes stated or implied that the Qur'an was a poor selection of ideas from the Bible and that Arabic philosophy was an unworthy stepchild of Greek.'

³⁸ Said, (1978), *Orientalism*, s.67.

³⁹ Said, (1978), *Orientalism*, s.62.

⁴⁰ Said, (1978), *Orientalism*, s.62.

⁴¹ Said burada Norman Daniel'in, *Islam and the West*, s.246, 96 adlı eserine atıfta bulunur.

⁴² Said'in atıfta bulunduğu uzman ve eseri D.B. Macdonald (1933) 'Whither Islam?' *Muslim World*, c.23.

⁴³ Said, (1978), *Orientalism*, s.62-63. Said'in bizzat kendi ifadesi Őyledir: 'Thus we will find it commonly believed in the twelfth and thirteenth centuries that Arabia was "on the fringe of the Christian world, a natural asylum for heretical outlaws" and that Muhammad was a cunning apostate, whereas in the twentieth century an orientalist scholar, an erudite specialist, will be the one to point out how Islam is really no more than second-order Arian heresy.'

⁴⁴ Said, (1978), *Orientalism*, s.67.

⁴⁵ Said, (1978), *Orientalism*, s.67-68.

yetkiyi de bulmaktadır. Oryantalist araştırmalar sonucu İslam kaynaklarında ulaşılan 'nesnel gerçekler' (= *objective facts*) İslam'ın kendi kendini tanımlamasındaki (= *self-image*) özellikleriyle uyuşmadığı durumlarda Oryantalizm otorite olarak hareket eder⁴⁶ ve Oryantalistler, Watt'ın ifadesiyle, Müslümanlarca kabul gören yanlış görüşleri düzelttiklerini düşünürler.⁴⁷ Oryantalizm'in bu 'dönüştürme sürecini' ve kendince düzeltme ameliyesini işletirken çoğu zaman İslam'ı Hristiyan doktrinler ışığında yargıladı⁴⁸ ve Hristiyan ölçeğe (= *Christian yardstick*) sıkça başvurduğu da bir gerçektir.⁴⁹

Ahmet Davutoğlu da, tıpkı Edward Said gibi, Oryantalizm'deki 'dönüştürme' fenomeninin Batı'nın Doğu'ya alışlagelmış yaklaşımında merkezi bir yer işgal ettiğine dikkat çeker ve bunu 20.yy dan iki örnekle pekiştirir: birisi 20.yy'ın başından Batılı bir misyoner olan Basil Mathews, diğeri ise 20.yy'ın sonundan Batılı seküler bir akademisyen olan Samuel P. Huntington.

Basil Mathews 1920'li yıllarda misyonerlik amacıyla İslam ülkelerini dolaşmış ve bu seyahatinden edindiği tecrübelerini 1926'da *Young Islam on Trek: A Study in the Clash of Civilisations* adlı eserde toplamıştır.⁵⁰ Misyoner olan Mathew'ın aksine Amerikalı siyasetbilimci seküler bir akademisyen olan ve 20 yy'ın sonunda yaşayan Samuel P. Huntington ise 1996 yılında yazmış olduğu *The Clash of Civilisations and the Remaking of New World Order*⁵¹ adlı eseriyle tanınmaktadır. A. Davutoğlu, dini ve akademik altyapılardaki bütün bu farklılıklara ve ayrı dönemlerde yaşamış olmalarına rağmen Batılı her iki yazarın benzer argümanı dile getirerek Doğu'nun modernizasyon sürecini 'medeniyet dönüşümü' (= *civilisational conversion*) olarak görmelerine dikkat çeker.⁵²

Said din olarak İslam'ın oryantalist söylemde yer yer 'Hristiyanlığın sahte yeni bir uyarlaması' (= *fraudulent new version of Christianity*)⁵³ yer yer de Grek felsefesinin kullanımına yönelik başarısız Doğu'lu bir teşebbüs (= *a sort of failed Oriental attempt to employ Greek philosophy*)⁵⁴ olarak görüldüğünü belirtir.

Batı'nın Doğu'ya yönelik bu tavırları ve Oryantalizm'in bu karakteristik yapısı Said'i oldukça sert bir üslubla ifade ettiği bir yargıya itmiş benziyor; ona göre her Avrupalı Doğu'ya dair söyleyeceklerinde sonuçta ırkçı, emperyalist ve hemen tümüyle etnikmerkezlidir (= *ethnocentric*).⁵⁵ Said'e göre bugün bu ırkçı, emperyalist ve etnikmerkezli oryantalist Doğu'ya dair doktrin ve tezleriyle akademik olarak hayatiyetini sürdürmektedir.⁵⁶

Modern 'akademik' ve 'objektif' Batılı İslam araştırmalarına yönelik süpheci tutumuyla Said pek yalnız da sayılmaz. Benzer değerlendirmeleri diğer

⁴⁶ Watt, (1988) *Islamic Fundamentalism*, s. 248.

⁴⁷ Watt, (1988) *Islamic Fundamentalism*, s. 248.

⁴⁸ Waardenburg (1993) *Encyclopedia of Islam* 'Mustashrikun', s.741.

⁴⁹ Buaben, (1996) *Image of the Prophet Muhammad in the West*, s.34.

⁵⁰ London: Church Missionary Society.

⁵¹ New York: Simon & Shuster.

⁵² Bkz Davutoglu, Ahmet, (2000), 'Philosophical and Institutional Dimensions Of Secularisation- A Comparative Analysis', *Islam And Secularism In The Middle East*, John L. Esposito and Azzam Temimi, London, s.170-208.

⁵³ Said, (1978), *Orientalism*, s.59.

⁵⁴ Said, (1978), *Orientalism*, s.103-104.

⁵⁵ Said, (1978), *Orientalism*, s.204.

⁵⁶ Said, (1978), *Orientalism*, s.2.

eleştirilenlerde de görmek mümkündür. Bunlardan biri de Ahsan, M. Manazir'dir. Manazir İslam'a kaba saldırı ve Hz Peygambere sövme şeklinde beliren Ortaçağ Hıristiyan yazarlarına mahsus üslubun günümüzde yerini araştırma ve yorumun kurnaz tekniklerine bırakmış olduğuna ve İslam tarih ve kültürünün açık eleştirisinin ise artık akademik disiplinlerin ve objektif çalışmaların modern kisvelerine büründüklerine dikkat çeker.⁵⁷

Aslında Aydınlanmacı dönem Batı akademisinin sekülerleşmesiyle İslam Araştırmalarına nisbi bir objektiflik getirmiştir. Ancak bilinmesi gereken bu objektifliğin salt objektiflik adına olmadığıdır. Wardenburg'un ifadesiyle bu objektiflik Batı'da objektif doğru bilgiye ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.⁵⁸ Zira Avrupalılar İslam ülkeleriyle sadece dini ilişki içinde olmayıp ticari, ekonomik ve kültürel ilişki içine de girmişlerdir. Bunların ilk etapta propaganda ve saldırı amaçlı olmamasından ötürü daha net bir İslam ve Müslüman resmi çizmeleri beklenir.

Bu noktada Batı Oryantalizmini kendi önyargılarını tasdik için ilmi değerleri suistimal etmekle suçlayan Watt'a göre bu düşünce ne kadar modern dönemde ortaya atılmış da olsa aslında bu yaklaşım tarzı Haçlı dönemi zihiyetinin kalıntılarından başka birşey değildir.⁵⁹ Tarihselci yaklaşımla İslam ve Kur'an'ın arkaplanını İslam öncesi Arabistan'da ve Ortadoğuda arayan Batı oryantalizminde hernekadar bugün tarihselcilik modası geçmiş bir yaklaşım ise de tarihelciliğin saldırıları hala günümüz oryantalizminde hayatiyetini korumaktadır.⁶⁰

Dinlerarası Paralel Unsurlar ve 'Origin' Araştırmalarına Eleştiriler

Watt orijinci metodolojinin sadece Oryantalistlerce suistimalinden söz etmez; aynı zamanda bu yaklaşımın güvenilirliğini de masaya yatırır. Orijinci yaklaşımı benimseyen Batılı mentalitenin varsayımına göre, der Watt, 'bir şeyin orijininde ne olduğunu' veya 'nereden türetildiğini' gösterebilmek o şeyin 'hakikatte ne olduğunu' anlamaya götürür en önemli delildir.⁶¹ Watt bu anlayışın yanlışlığını İngiliz edebiyatının eşsiz örneklerinden olan Shakespeare'in Hamlet'i ile örneklendirir. Ona göre Shakespeare'in Hamlet'ini yazarken okuduğu ve etkilendiği kendi döneminin hikayelerini ve Shakespeare'in kaynaklarını bilmek Hamlet'i takdir ve değerlendirmemizde nasıl etkili olmuyorsa aynı şekilde Kur'an'ın kaynaklarını bilmemiz de değerlendirmemizde pek fazla bir değişiklik yapmaz.⁶² Zira ona

⁵⁷ Ahsan, M. Manazir, (1996), 'Foreword' in Buaben, Jabal M. (1996) *Image of the Prophet Muhammad in the West*, Leicester: The Islamic Foundation. 'It is rather unfortunate that the vulgar attack on Islam and invectives against the Prophet which was the hallmark of mediaeval writers, has now given way to a subtle technique of research and interpretation, and the open criticism of Islamic history and culture has now been clothed in the modern attire of objective study and the paraphernalia of academic discipline.'

⁵⁸ Waardenburg, (1993), *Encyclopedia of Islam*, 'Mustashrikun', s.738.

⁵⁹ Watt, (1969), *Islamic Revelation*, s.44. Watt'ın orjinal ifadesi şöyledir: 'It was fashionable at the beginning of the twentieth century to present the Qur'an as a selection of ideas from Judaism and Christianity with little distinctive merit and no novelty or originality. Such a view is a belated survival from the war propaganda of the crusading period when Western Europe, in great fear of Muslim armies, had to embody its defensive attitude in a falsified picture of Islam'

⁶⁰ Martin, (1995), 'Islamic Studies: History of the Field' s.329.

⁶¹ Watt, (1969), *Islamic Revelation*, s.29.

⁶² Watt, (1970), *Bell's Introduction to Qur'an*, s.184-185.

göre orijin incelemeleri hiçbir zaman orijini bulunan sözkonusu düşünceleri izah etmekte yeterli olmaz ve kesinlikle sözde kaynakları bulunan veya iddia edilen bu kaynaklar kesinlikle bu düşüncelerin değerlerini düşüremezler.⁶³ Watt'a göre *origin* incelemeleri sadece 'entellektüel merakı' (= *intellectual curiosity*) tatminden öte bir işe yaramazlar.⁶⁴

Rodinson ise *origin* araştırmalarının önemine inanmakla beraber onun aşırı kullanılmasında tehlike görmektedir. İslam Rodinson'a göre pek tabii ki diğer ideolojilerden etkilenmeyecek şekilde sterilize edilmiş kapalı bir kutu içinde doğmuş değildir; fakat bu tür kaynak araştırmalarının aşırıya götürülmesi iki tür problem doğurmaktadır: birincisi bu incelemeler İslamın sınırlı da olsa orijinalliyini göz ardı etmekte ikincisi ise 'etki teorileri' İslamın orijinini yeterince açıklamaktan aciz kalmaktadır.⁶⁵

Origin araştırmalarını sonu olmayan bir iş olarak tanımlayan J. Fueck bu çalışmaların Batı akademisini olumsuz yönde etkilediği kanaatindedir. Ona göre bu yaklaşım moda oldukça Batı akademik çalışmaları Kur'anın bütüncül konuları ile irtibatını o denli koparmış ki sonunda dini kavram ve deyimler, hukuki kaide anlatımları ve motifler Kur'an detaylarının mükerrer incelemeleriyle avunmaya başlamıştır.⁶⁶

Origin meselesindeki tartışmaların dinler ve kutsal kitaplar arasındaki paralellikler üzerinde temellendirildiğini belirten Waldman, dinlerarası paralelliklerde etkilenmenin güvenilir bir argüman olamayacağı görüşündedir. Monoteist kutsal kitapların birinden diğerine bir material geçişi sözkonusu olduğunda, der Waldman, genelde uzmanlar bunun önceki kültürden sonrakine doğru bir geçiş olacağı yönünde bir kanaata yönelirler. Yusuf suresi örneğiyle bu görüşün yanlışlığı üzerinde duran Waldman Kitab-ı Mukaddes'te yer alan Yusuf kıssası ile Kur'an daki Yusuf kıssalarının bir takım edebi ve anlatım farklılıkları taşıdıklarını, bu nedenle kıssaların birbirinden bağımsız iki ayrı ifadesi olduğunu savunur.⁶⁷

20. yy. sonuna doğru ortaya çıkan bir takım Batılı çalışmalarda bu sorgulamalar yer yer kendini gösterir ve İslam ile Yahudi-Hristiyan inanç dünyası arasında tek yönlü olmayan karşılıklı bir etkileşimin yaşandığı itiraf edilmeye başlanır.⁶⁸

Brannon M. Wheeler da benzer düşüncüyü Kehf suresi 65-82 ayetleri arasında geçen Musa kıssası ve kıssa da geçen 'kullarımızdan bir kul' (*abdan min ibadina*) ifadesi etrafında savunur. Wensinck'in konuyla ilgili İslam

⁶³ Watt, (1970), *Bell's Introduction to Qur'an*, s.184.

⁶⁴ Watt, (1968), *What is Islam?*, s.12.

⁶⁵ Rodinson, Maxime, (1981), *Modern Studies*, s.25.

⁶⁶ Fueck, (1981), 'The Originality of the Arabian Prophet', *Studies on Islam*, Translated and edited by Merlin L. Swartz, New York, Oxford: Oxford University Press, s.86.

⁶⁷ Waldman, R. Marilyn, (1985), 'New Approaches to "Biblical" Materials in the Qur'an', *The Muslim World*, s.1.

⁶⁸ Hava Lazarus-Yafeh (1981), 'Judaism and Islam, Some Aspects of Mutual Cultural Influences' *Some Religious Aspects of Islam*, Leiden.

Ansiklopedisi'ndeki 'al-Khadir' maddesini⁶⁹ eleştiriye tabi tutan Wheeler öncekinin sonrakine etkisi düşüncesinde yer bulan önceki-sonraki din ve kültür ikiliğinin (*dichotomy*) sorgulanması gerektiği kanatindedir. Wensinck'in iddiasının aksine Wheeler İslam inancında yer alan 'Hıdır' mefhumunun Yahudi kaynaklarından değil bilakis Yahudi kaynaklarına İslam kaynaklarından uyarlandığı düşüncesindedir.⁷⁰

Tibawi Oryantalistlerin yorumlarına temel teşkil eden İslam'ın Yahudi ve Hristiyan inanç sistemleriyle paylaştığı paralel unsurları yanıltıcı (= *deceptive*) bulur ve bunların *origin* tespitinde bilimsel delil olmasını şüpheyle karşılar. Birinin diğerinden alınması ihtimalinin yanı sıra bağımsız üçüncü ortak bir kaynaktan alınma ihtimalinin de olabileceğini söyler.⁷¹

Sonuç ve Değerlendirme

Batı İslam araştırmalarının analizinde Oryantalist söylemin düşünce altyapısının iyi kavranılması kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Batı düşüncesinin belli bir gelişim süreci ve tarih içinde belli kırılma noktaları olduğu gibi din olgusuna hatta Hristiyanlığa yönelik anlayışlarda da zaman içinde farklı yaklaşımlar gelişmiştir. Bunlar muhakkak Batı'nın İslam'a dair söylediklerinde, söyleme biçimlerinde ya da başka bir ifadeyle metodoloji de etkili olmuştur. Sosyal ve Beşeri Bilimlerde ortaya çıkan ve kullanılan bu yaklaşımlar yer yer Batılı İslam araştırmalarında da kullanılmıştır.

Biz bu yazımızda Batı literatüründe Kur'an'ın *origin'i* tartışmaları örneğinden yola çıkarak Batı'da İslamiyat ile ilgili Oryantalist çalışmalarda görülen *origin* yani kaynak, köken araştırmalarının tek başına bir çabanın aksine din bilimlerinde, sosyal bilimlerde, beşeri bilimlerde ve genel Batı düşüncesinde özellikle 19.yy' da *origin* çalışmalarının yoğunluk kazanmasının bu İslam araştırmalarındaki yansımaları olduğunu vurgulamaya çalıştık. Bunun kaçınılmaz sonucu ise İslam'a dair oryantalist çalışmaların tahlil ve tenkidinde bu genel perspektif gözönüne alınarak yapılması ve oryantalist İslam araştırmalarının kesinlikle tek yönlü incelenmemesi gerektiğidir.

⁶⁹ bkz. Wensinck 'al-Khadir' *Encyclopaedia of Islam*, s.902-903.

⁷⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Wheeler, Brannon M. (1998) 'The Jewish Origins of Qur'an 18:65-82? Re-examining Arent Jan Wensinck's Theory' *Journal of American Oriental Society*, c.118.2, s.153-171.

⁷¹ Tibawi, 'English Speaking Orientalists', s. 32, 33.